

⁴ “Російський фашистський союз” — білоемігрантська антирадянська організація, створена у 1926 р. у Маньчжурії. З 1933 р. його діяльність проводилася під керівництвом і на гроші японської, а з 1935 р. і німецької розвідок. З 1936 р. РФС закидав у СРСР не тільки агентів-одинаків, а й озброєні групи терористів та диверсантів.

⁵ Там само. — С. 79–81.

⁶ Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: Сб. док. — Т. 1. — Кн. 1. — М., 1995. — С. 91.

⁷ Центральний державний архів громадських об’єднань (*далі* — ЦДАГО України). — Ф. 1, оп. 20, спр. 7386. — Арк. 101.

⁸ ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 1, спр. 664. — Арк. 38–39.

⁹ Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: Сб. док. — Т. 1. — Кн. 1. — М., 1995. — С. 114–115.

¹⁰ Там само. — С. 153–154.

¹¹ Там само. — С. 165.

¹² ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 16, спр. 23. — Арк. 31.

¹³ Там само. — Спр. 23. — Арк. 135.

¹⁴ Державний архів Вінницької області (*далі* — ДАВО). — Ф. 136, оп. 6, спр. 953. — Арк. 40.

¹⁵ Там само. — Арк. 18.

¹⁶ Там само. — Арк. 19.

¹⁷ ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 1, спр. 788. — Арк. 135.

¹⁸ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. — Ф. КМФ – 8, оп. 1, спр. 38. — Арк. 62–65.

Котляр Ю.В.

Миколаївщина в перші місяці Великої Вітчизняної війни (червень–серпень 1941 р.)

Дослідження Великої Вітчизняної війни займає зараз одне з провідних місць в наукових працях з історії Миколаївщини. Особливо цей процес посилюється на початку ХХІ ст., коли були оприлюднені дослідження М. Шитюка, Є. Горбунова, Ю. Котляра¹, а також узагальнююча колективна монографія “Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни: 1941–1944”². Хоча публікації, що вийшли в цей період також мають

хиби, зокрема, повторення, декларативність і описовість. В той же час, для праць останніх років характерні відсутність ідеологічної заангажованості думок і суджень, об'єктивність, оригінальність наукових підходів, розширення дослідницької тематики та джерельної бази.

Проте в дослідженні історії Миколаївщини воєнних років існують “білі плями”: майже не дослідженим залишається початковий період війни (соціально-психологічний і моральний стан населення, діяльність винищувальних загонів і народного ополчення). Саме цій проблемі присвячена наша стаття.

Про початок Великої Вітчизняної війни миколаївці дізналися в другій половині дня 22 червня 1941 р. Реакція на повідомлення була однозначною. Так, у драматичному театрі ім. В. Чкалова йшла денна вистава О. Корнійчука “В степах України”. В антракті на сцену вийшов адміністратор театру і схвилювано сповістив, що по радіо було передано урядове повідомлення про напад на Радянський Союз фашистської Німеччини. Шоковані артисти не змогли продовжувати виставу. Враженим страшною звісткою глядачам вже теж було не до мистецтва³.

На другий день війни на заводах і підприємствах Миколаєва відбулися стихійні збори та мітинги, учасники яких висловили тверду рішучість дати відсіч агресору. Вже 23 червня 1941 р. Центральний районний військовий комісаріат Миколаєва задовольнив прохання 185 добровольців. А з 23 по 25 червня 759 миколаївських юнаків і дівчат подали заяви про відправлення на фронт. На 7 липня 1941 р. у військкомати Миколаївської області надійшло їх вже 8600, у тому числі від 2800 жінок⁴.

У містах і селах почали створюватися добровільні народні формування. 2-го липня 1941 року виконком Миколаївської міськради ухвалив постанову про обов'язкову підготовку всього населення міста і районів області до оборони. На 21 липня 1941 року в народне ополчення міста вступило 20954

осіб (з них 4890 комуністів і 3963 комсомольців). Ополченці не лише займались бойовою підготовкою, але й спорудженням оборонних укріплень. Ще 25 червня для боротьби з диверсантами і шпигунами в місті було створено 3 винищувальні батальйони, що об'єднували 600 активістів. Всього в області за перші чотири дні війни було створено 28 таких батальйонів (4950 чол.) і 254 групи сприяння батальйонам (1835 чол.).

На 7 липня винищувальні батальйони і групи сприяння зросли майже до 20 тисяч чоловік: 33 винищувальні батальйони і 1108 допоміжних груп⁵.

Політичною подією на Миколаївщині стало формування добровільного кавалерійського полку з колишніх учасників громадянської війни⁶ 22 липня для формування кавалерійського полку райвійськкомати надіслали понад п'ятсот чоловік. 25 липня командування полку прийняв майор П. М. Зможний, який до цього працював в обласній раді ТСОавіахіму. За кілька днів було сформовано чотири шабельних і кулеметний ескадрони, полкову батарею і господарську частину полку. У підрозділах розпочалося навчання, об'їждження коней. Штатний розпис кавполку передбачав 996 чоловік⁷.

Вранці 1 серпня 1941 року полк вишикувався для огляду. Від Приморської армії сюди прибув генерал-майор Петров, облвоєнком генерал-майор Матвієнко, представники облвиконкому⁸. Згідно з директивою Південного фронту Миколаївський кавполк влився до складу 1-ої кавалерійської дивізії, яка закінчувала формування в Одесі і підпорядковувалась Приморській армії, сформованій 20 липня 1941 року на базі Приморської групи військ Південного фронту.

Швидко здійснювалася перебудова на воєнний лад промисловості. На підприємствах широко розгорнувся рух багатостатників, за економію металу, електроенергії, сировини, скорочення строків виробництва воєнної продукції. Суднобудівники міста на 2 години збільшили тривалість робочого дня. Їх приклад наслідували колективи інших під-

приємств Миколаївщини. 1 липня 1941 р. Миколаївський міський комітет схвалив ініціативу службовців заводу “Дормашина” про перехід на робочі місця за верстати і слюсарні верстаки. За короткий час на заводах і фабриках місця робітників, що пішли на фронт, зайняли 365 службовців та інженерно-технічних працівників. На початок липня 1941 р. на підприємства і транспорт прийшли працювати 1552 жінки⁹.

Патріотизм населення виявився також і в тому, що трудящі вносили свої збереження у Фонд оборони. Робітники заводів ім. 61 комунара і “Дормашина” вирішили вносити у Фонд оборони свій одноденний заробіток щомісяця до кінця війни.

Зусилля людей у тривожні липневі дні 1941 р. були спрямовані на забезпечення дострокового збирання врожаю хліба, що видався того року дуже добрим. Миколаївська область однією з перших в Україні розпочала жнива 1941-го року. Обласні організації звернулися до трудівників сільських районів із закликом в найкоротший строк завершити збиральну компанію. Колгоспи і радгоспи краю повинні були здавати на заготівельні пункти по 34598 т зерна щоденно.

Боротьба за врожай стала справді масовою. Учителі Варварівського району звернулися до всіх учителів області із закликом: “З початком війни немає більше мирних професій. Вся країна віднині працює на оборону, на захист Батьківщини. Перемога вирішується не тільки на фронті, але й в тилу. Ми, вчителі Варварівської середньої школи, йдемо в колгоспи допомагати збирати багатий врожай, закликаємо всіх учителів у Миколаївській області наслідувати наш, приклад”¹⁰. З перших днів війни чоловіків-колгоспників, що пішли на фронт, замінили жінки, підлітки, люди старшого покоління, які добровільно повернулися на виробництво. Так, у Софіївській МТС Новобузького району перейшли працювати на трактори і комбайни 58 дівчат¹¹. В Баштанському районі колгоспи “Комінтерн”, “Червоний прапор”, “Червоний степ”, ім. Ворошилова та ін. на 7 липня 1941 р. перевиконали річні плани задачі м’яса, молока і бринзи, а колгоспи Тилігуло-

Березанського району на 15 липня виконали план м'ясопоставок за 1941 р. і перше півріччя 1942 р.¹²

З наближенням лінії фронту було організовано евакуацію основних промислових підприємств разом з кваліфікованими робітниками вглиб країни. Чимало спеціалістів Миколаївщини працювало на заводах Севастополя, Туапсе, Поті, Астрахані, Уралу, Поволжя і Сибіру. В східних районах СРСР працювали робітники заводу “Дормашина”, швейної фабрики ім. Кірова, суднобудівники¹³.

Німецько-фашистські війська групи армій “Південь” одночасно з боями за оволодіння Києвом, вели наступ на південний схід і південь, намагаючись захопити Донбас і військово-морські бази Чорноморського флоту. Командував групами армій “Південь” генерал-фельдмаршал фон Рундштедт¹⁴. В противагу німецьким силам було створено Південний фронт, в який ввійшли 9-та армія (командуючий — генерал-полковник Я. Т. Черевиченко) і 18-та армія (генерал-лейтенант Я. К. Смірнов). Командуючим фронтом було призначено генерала армії І. В. Тюленева. Саме ці армії дислокувалися на території Миколаївської області (в 1941 р. Миколаївська область включала і Херсонську)¹⁵.

Ціною великих втрат німецькі війська 16 липня захопили Кишинів. Виникла серйозна небезпека ізоляції Приморської групи військ від основних сил Південного фронту і виходу супротивника до Одеси. У такій обстановці радянське командування вирішило перебазувати Дунайську флотилію в Одесу і Миколаїв, а 9-ту армію і Приморську групу військ відвести на лівий берег Дністра¹⁶.

22 липня 1941 р. Дунайська військова флотилія сконцентрувалася в Миколаєві. Сюди прибули монітори “Ударний”, “Железняков”, “Мартинов”, дивізіон бронекатерів (17 одиниць), 96-та окрема авіаескадрилья, мінна база “Колгоспник”, загін катерів-тральщиків, 4 страхових катера, загін напівгліссерів, штабний корабель “Буг”¹⁷, плавбаза дивізіону бронекатерів, 46-й окремий зенітний дивізіон, 7-а рота

морської піхоти, окрема морська стрілецька рота, плавмайстерні і 3 буксира. Монітори “Жемчужин” і “Ростовцев” згідно наказу наркома Військово-морського флоту, пішли по Дніпру в район Києва, де ввійшли в склад Пінської військової флотилії.

Адмірал Н. Абрамов віддав наказ на дислокацію кораблів флотилії. Монітори “Ударний” і “Железняков” з одним із загонів бронекатерів зайняли вогневі позиції на ділянці Вознесенськ — Нова Одеса. Дивізіон бронекатерів в кількості 12 одиниць розгорнувся на ділянках: Білоусівка — Нова Одеса, Нова Одеса — Кир’яківка, Кир’яківка — Матвіївка. 7-а рота морської піхоти супроводжувала по березі групу кораблів, які включали монітори і загін бронекатерів. 17-а кулеметна і окрема стрілецька роти, 46-й окремих зенітний артдивізіон зайняли позиції на правому березі Південного Бугу в районі Кир’яківки для охорони берегового флагманського пункту флотилії. 96-а авіаескадрилья зосередилась на аеродромі в Слівіно для забезпечення розвідки, повітряного прикриття кораблів на вогневих позиціях і бази флагманського командного пункту в Кир’яківці¹⁸.

Вторгнення німецьких військ на Миколаївщину почалося з півночі. 2 серпня моторизовані підрозділи 1-ї танкової групи фашистських військ прорвалися до Первомайська і зайшли в тил 6-й і 12-й радянським арміям. Туди ж рушили частини 17-ї гітлерівської армії, яка наступала на Первомайськ з північного заходу. З’єднання 6-ї і 12-ї армій, що перебували в районі Умані, з боями відступали на південь від Первомайська, але близько 65 тис. чоловік не змогли відійти і потрапили в оточення. Контратаки йшли одна за однією, але безуспішно. Радянські воїни, навіть відрізані від основних сил, боролись з ворогом до 7, а в ряді випадків до 13 серпня, поки не були вичерпані можливості опору¹⁹.

Частина оточених прорвалась до 18-ї армії, але сама армія була змушена відійти на південь, так як її оточували з трьох боків: 17-а і 11-а німецькі армії з півночі і заходу і танкова

група Клейста зі сходу. Частини 14-го і 48-го мотокорпусів супротивника ввірвалися на північно-східну окраїну Первомайська, відрізали переправи через Синюху і Південний Буг. Головні частини 18-ї армії переправилися на західний берег Південного Бугу біля с. Чаусово в 9 км. від Первомайська. Воїни 169-ї стрілецької, 96-ї гірськострілецької дивізії утримували цю переправу. Тут було смертельно поранено командира 169-ї стрілецької дивізії І. Є. Турунова. 3 серпня гітлерівці захопили Первомайськ²⁰.

Становище військ Південного фронту ускладнювалося ще й тим, що в кінці липня 4-а румунська і 11-а німецька армії прорвали оборону на північ від Тирасполя на стику 9-ї і Приморської армій і розвивали наступ в загальному напрямі на Вознесенськ і Одесу.

У цей час перед військами Південного фронту було 46 ворожих дивізій, в тому числі 6 танкових і 4 моторизовані. Гітлерівське командування ставило перед ними завдання оточити і знищити основні сили Південного фронту. Командуючий фронтом генерал І. В. Тюленів писав згодом про ці дні: "...Наші війська вели важкі бої перевернутим фронтом, відбиваючи атаки ворога не тільки з заходу, а й з північного сходу"²¹.

Щоб не допустити оточення головних сил фронту, Ставка Верховного Командування наказала відвести їх на лінію Чигирин — Кіровоград — Вознесенськ — Дністровський лиман. Відхід 18-ї, 9-ї і Приморської армій здійснювався в складній обстановці. З фронту їх переслідували німецькі і румунські війська, а на шляхах відходу діяли рухомі з'єднання 1-ї німецької танкової групи.

Танкові і моторизовані дивізії німецьких військ намагалися знищити 18-ту армію, намагаючись переправитися на західний берег Південного Бугу біля Дмитрівки і Романової Балки Вознесенського району. Армія не лише стримувала цей натиск, але і контратакувала. Начальник Генштабу сухопутних військ Німеччини Гальдер ввечері 6-го серпня записав у

Німеччини Гальдер ввечері 6-го серпня записав у своєму щоденнику: “Головні сили супротивника вже вийшли з кліщів, які створили наші 11-а та 17-а армії”²².

Затримавши ворога на плацдармах, війська 18-ї армії змусили німецьких генералів відмовитися від наступу танкової групи Клейста на Одесу. На східному березі Південного Бугу гітлерівців стримували 18-й механізований корпус 18-ї армії, 2-й кавалерійський корпус генерала А. Белова, загін Н. Петухова, створений 7 серпня командуванням Південного фронту із штабних, ремонтних і других команд, курсанти Одеського піхотного училища (9 рот) на чолі з начальником училища полковником Г. Шерстневим, яких за мужність і стійкість фашисти назвали “червоними юнкерами”. В цих боях активну участь приймала Дунайська військова флотилія. Проте ці невеликі сили не могли надовго затримати масовий наступ німецьких військ. 6 серпня фашисти захопили Вознесеньк²³. Однією з головних їх ударних сил була 16-а танкова дивізія генерала Хубе.

Захопивши Вознесеньк Хубе повернув на схід у бік Ольгополя Єланецького району. Від Ольгополя 16-а танкова, як повідомляє Мунцель, почала наступ на Привільне, Баштанку, Миколаїв. З самого початку цього “рейду” у німецьких танків був бій з ротою “більшовиків”. Порівняння радянських і закордонних джерел дало змогу створити приблизно таку картину подвигу роти, яка в матеріалах радянських архівів іменується політбійцями, а в німецьких — “більшовицькими фанатиками”.

Штаб фронту переїхав до Вознесенька, а політбійці здійснили перехід до Кіровограду. Проте 4 серпня фашисти прорвалися до цього великого вузла шляхів. Командир роти, старший політрук Михайлов, оцінивши обстановку, повів своїх бійців на південь, сподіваючись потрапити до Вознесенька. А танки фон Клейста тим часом йшли від Благодатного до Костянтинівки — теж до Вознесенька.

Головні сили Південного фронту в ті дні ще вели бої на рубежі Доманівки, Веселинового, Сербки (Одеська область), лише наближаючись до бузьких переправ.

Першими до них підійшли 96-а гірськострілецька, 130-а і 164-а стрілецькі дивізії 18-ї армії. 9 серпня ці війська, подолавши водну перешкоду, зайняли оборону північніше Нової Одеси від Троїцького, через Сухий Єланець в бік Кашперо-Миколаївки на Інгулі. До головних сил 18-ї армії поспішала рота політбійців. 10 серпня вона опинилася поблизу Ольгополя²⁴.

Взводні колони “більшовиків” витягнулися у напрямку Водяно-Лариного, а машини з чорно-білими хрестами опинилися на фланзі. Вони повзли з балки до вузької річки Громоклії. Росіяни, як свідчить Оскар Мунцель, з появою ворога розсипалися по узбіччю дороги, деякі залягли, відкривши безладний, але інтенсивний вогонь з гвинтівок та кулеметів.

Тим часом танки не стали долати річку, а дали залп із гармат. Після невеликої паузи пролунав ще один залп і танки почали ухилятися ліворуч, на південний схід до Привільного. Генерал Хубе не став витратити час на остаточний розгром роти, а поспішив до головної мети, крім того він знав, що слідом натупає моторизована дивізія СС “Адольф Гітлер”. Склавши другий ешелон 18-го моторизованого корпусу, солдати Дітріха мали завдання блокувати і знищити всіх росіян, які виявилися на шляху. “Більшовикам запропонували почесну капітуляцію. Здатися в полон росіяни відмовилися...”. Можна лише уявити якою палкою і безкомпромісною була сутичка на Громоклії. Перевага виявилися на боці гітлерівців. Але радянська рота не здригнулася, билися з величезною хоробрістю навіть за найнесприятливіших умов²⁵.

Бої на Новоодеському рубежі були дуже кровопролитними. Між Інгульцем та Інгулом зосередилася 1-а танкова група фон Клейста (біля Нового Бугу — 14-й, біля Баштан-

біля Знаменки — 3-й мотокорпусу), вони обходили 18-ту армію зі сходу, погрожуючи їй оточенням, проте вона не відходила на новий рубіж, не даючи ворогу навалитися всією силою на 9-ту армію, яка відходила до Миколаєва через лимани.

11 серпня на закритій нараді керівників області, міста і заводів, командуєний фронтом генерал І. Тюленєв повідомив присутніх про те, що армія повинна залишити Миколаїв, що війська треба як можна швидше вивести на лівий берег Дніпра, бо реальною постала загроза їх оточення²⁶. 12 серпня Ставка дозволила відвести 18-ту і 9-ту армії на рубіж від Кривого Рога по річці Інгул до Бузького лиману. Велику роль в обороні Миколаєва зіграла військово-морська база, командир якої контр-адмірал І. Кулішов, як старший військово-морський начальник міста очолив його оборону. Безпосередньо організацією оборони зайнявся генерал Матвієнко. Заводи терміново демонтували цінне обладнання і його вантажили на кораблі. Корпуси недобудованих кораблів (“коробки”) крейсерів “проекту 67” і лідерів “проекту 48”, також завантажили устаткуванням та цінним матеріалом і помістили на них робітників заводів із сім’ями. На буксирі ці “коробки” проривалися через Бузький і Дніпро-Бузький лимани під вогнем німців²⁷.

Вирішальним для всього Південного фронту і міста Миколаєва став день 13 серпня 1941 р., коли німецькі війська обійшовши з півночі Одесу, вийшли на узбережжя Чорного моря в районі між Очаковом і Одесою і остаточно відрізали Приморську армію від інших армій Південного фронту.

Пізно вночі 13 серпня, після того, як на східний берег Бузького лиману, разом з біженцями, перейшли, відбиваючись від безперервних атак наступаючого ворога, останні військові з’єднання, був висаджений у повітря наплавний Варварівський міст. На західному березі залишився тільки 109-й полк прикриття 74-ї стрілецької дивізії, забезпечуючи евакуацію поранених і біженців з Трихат. Полк відбивав атаки ворога більше доби, навіть тоді, коли гітлерівці обійшли його

з флангів. Він виконав завдання і встиг пробитися до гур'івських переправ. За цей подвиг командир 109-го полку полковник А. Лапшов отримав звання Героя Радянського Союзу²⁸.

13 серпня 16-а танкова дивізія німецьких військ захопила Грейгово, Христофорівну, Лоцкино, відрізала шлях радянським арміям на схід. Слідом йшла мотодивізія “Адольф Гітлер”. З півночі радянські частини тіснила італійська дивізія “Посубіо” і 16-а німецька мотодивізія, із заходу наступала 11-а німецька польова армія. Цього ж дня біля Полігону, на окраїні Миколаєва з боку Херсона показались німецькі танки. Вони намагалися прорватися до міста, але були відбиті батареєю зенітних гармат 122-го артилерійського морського полку. Стало зрозуміло, що місто майже оточене²⁹. У фактичному оточенні опинилися і основні сили 9-ї та 18-ї армій

На командному засіданні Південного фронту генерал Смірнов запропонував прориватися вночі в двох напрямках: на Грейгово (18-а армія) та Киселівку (9-а армія) з подальшим виходом до Снігурівки на з'єднання з 296-ю стрілецькою дивізією та іншими частинами резервної армії, які сковували частину моторизованих сил гітлерівців біля Кривого Рогу. Тоді ж було прийнято остаточне рішення про залишення Миколаєва. 15 серпня по дорозі, вздовж узбережжя евакуювалась в Севастополь Миколаївська військово-морська база³⁰.

Цього ж дня війська Я. Т. Червиченко відкрили артилерійський вогонь в районі Водопою. Це був сигнал до наступу. На Грейгово йшла 96-а гірськострілецька дивізія 18-ї армії. Наступ був настільки несподіваним, що переважаючі сили супротивника були змушені відступити. 96-а дивізія розбила німецькі війська біля Грейгово, знищила більше 500 солдат і офіцерів, захопила і не дала ворогу закрити “коридор”, в який виходили з оточення головні сили 18-ї армії. За грейговський прорив полковнику І. М. Шепетову було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Головний удар

по 16-й німецькій танковій дивізії нанесли з'єднання 48-го стрілецького корпусу генерала Р. Я. Малиновського. Корпус був авангардом 9-ї армії³¹.

16 серпня 1941 р. Миколаїв залишили останні загони радянських військ. 9-а армія з боями пробивалася до Херсона, а вранці 17 серпня німецькі мотоциклісти через Водопій ввірвалися в місто³². Маршал Радянського Союзу Василевський пізніше писав: “Війська, ведучи жорстокі бої, 16 серпня залишили Кривий Ріг, а 17 серпня — Миколаїв”³³.

Велику стійкість і мужність проявили радянські воїни в боях за Очаків. Разом з народним ополченням прикордонні війська утримували місто до 21 серпня, а потім боролися з фашистами на островах Майський і Березань, на Кінбурнській косі³⁴. Проте, незважаючи на впертий опір, до кінця серпня 1941 року територія Миколаївської області була окупована німецько-румунськими військами.

Кадри німецької кінохроніки, з яких склалися нацистські кіновипуски “Дойче вохеншау”, засвідчили, що у 20 числах серпня 1941 р. у Миколаїв прилетів на літаку А. Гітлер. Через день фюрер разом з Б. Муссоліні приймали парад німецьких військ у Первомайську³⁵.

На території Миколаївщини почалася окупація, яка вимагала повної концентрації всіх моральних, психологічних і фізичних сил для боротьби з ворогом.

Примітки:

¹ *Шитюк М.М.* Організація “Миколаївський підпільний центр (1941–1943)” // *Історія України*. – К., 2001; *Горбуров Є.Г.* Рух опору на Півдні України в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1944 рр.) – К., 2002; *Горбуров Є.Г., Шитюк М.М.* Суспільно-політична та бойова діяльність націоналістичного підпілля Півдня України в роки німецько-румунської окупації. – К., 2003; *Горбуров Є.Г., Котляр Ю.В., Шитюк М.М.* Повстансько-партизанський рух на Півдні України. 1917–1944 рр. – Херсон, 2003.

² Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни: 1941–1944 (До 60-річчя визволення області від німецько-румунських окупантів). – Миколаїв, 2004.

³ *Кокошко Ф.І.* Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни / Історична наука: проблеми розвитку. – Луганськ, 2002. – С. 97.

⁴ Миколаїв у борні. / Відп. ред. В. Васильєв. – Одеса, 1969. – С. 5.

⁵ Державний архів Миколаївської області (далі — ДАМО). – Ф.П. 7, оп. 1, спр. 346. – Арк. 23–27.

⁶ Історія міст і сіл Української РСР. Миколаївська область. – К., 1971. – С. 52.

⁷ Миколаїв у борні. – С. 26 – 27.

⁸ *Шкварець В.П., Мельник М.Ф.* Миколаївщина: погляд крізь століття. Нарис історії. – Миколаїв, 1999. – С. 223–224.

⁹ ДАМО. – Ф.П. 7, оп. 1, спр. 341. – Арк. 1.

¹⁰ *Крючков Ю.С.* История Николаева от основания до наших дней. – Николаев, 1996. – С. 194.

¹¹ *Шкварець В.П., Мельник М.Ф.* Вказ. праця. – С. 226.

¹² Історія міст і сіл УРСР. Миколаївська обл. – С. 52.

¹³ Там само.

¹⁴ *Бойко О.Д.* Історія України – К., 1999. – С. 395.

¹⁵ *Котко В.Ф., Муцинський П.Д.* Они сражались на Николаевщине. Боевой путь дивизий, защищавших и освобождавших Николаевскую область в 1941, 1944 годах. – Николаев, 1995. – С. 4.

¹⁶ Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941 – 1945 рр. – Т. 1. – К., 1967. – С. 212.

¹⁷ *Барановская Л.В.* Участие Дунайской военной флотилии в боевых действиях на территории Николаевской области (август–сентябрь 1941 г.) // Тези доповідей І-ї обласної наукової краєзнавчої конференції “Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження”. – Миколаїв, 1995. – С. 103.

¹⁸ *Богомолов М.Ф.* Гроза над Прибужьем. – Одесса, 1995. – С. 71–74.

¹⁹ Українська РСР у Великій Вітчизняній війні. – Т. 1. – С. 213.

²⁰ *Котко В.Ф., Муцинський П.Д.* Вказ. праця. – С. 4.

²¹ *Тюленев И.В.* Через три войны. – М., 1960. – С. 160.

²² *Муцинский П.Д.* Непокоренный Буг. – Одесса, 1980. – С. 19.

²³ Украинская ССР в годы Великой Отечественной войны Советского Союза: Хроника событий. – К., 1985. – С. 62.

²⁴ *Муцинський П.Д.* Таємниця роти, що зникла // Південна правда. – 1990. – 7 березня.

²⁵ Там само.

²⁶ *Кокошко Ф.І.* Вказ. праця. – С. 97.

²⁷ *Крючков Ю.С.* Вказ. праця. – С. 194.

²⁸ *Котко В.Ф., Муцинський П.Д.* Вказ. праця. – С. 6.

²⁹ *Крючков Ю.С.* Вказ. праця. – С. 194.

³⁰ Там само.

³¹ *Муцинский П.Д.* В честь подвига на Ингуле. – Одесса, 1977. – С. 7.

³² *Крючков Ю.С.* Вказ. праця. – С. 194.

³³ *Василевский А.* Дело всей жизни. – М., 1975. – С. 137.

³⁴ *Котко В.Ф., Муцинський П.Д.* Вказ. праця. – С. 7.

³⁵ *Кокошко Ф.І.* Вказ. праця. – С. 97. **Самойлов О.Ф.**

Одеський університет в 1941–1945 рр.

Діяльності колективу Одеського університету в роки Великої Вітчизняної війни тою чи іншою мірою торкалися автори практично всіх видань з історії університету та історії міста радянської доби. Побіжно деякі факти з історії університету цього періоду згадуються й у таких узагальнюючих працях, як документальний тритомник “Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза”¹ та “Одесса: Очерк истории города-героя”².

Значний обсяг фактичного матеріалу дає підстави ставити питання про необхідність підготовки узагальнюючої праці про діяльність Одеського університету в роки воєнного лихоліття. Тому метою статті є осмислення вже виявлених джерел та введення в науковий обіг нових матеріалів стосовно участі колективу Одеського університету у Великій Вітчизняній війни.

В перший день початку Великої Вітчизняної війни в університеті відбувся мітинг, на якому студенти, викладачі, співробітники виявили готовність стати на оборону Батьківщини від ворога³. Патріотичні почуття та настрої універси-